

მიხეილ ბახტაძე

**კახეთ-ჰერეთის ფეოდალური
საგვარეულოების ისტორიიდან
(XII-XIII საუკუნეები)**

**გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2008**

რედაქტორი: მეცნიერებათა დოქტორი
დავით მერკვილაძე

© მ. ბახტაძე, 2008

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2008

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ტელ: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-12-340-5

ცნობები, XII-XIII საუკუნეებში კახეთ-ჰერეთში მოღვაწე ფეოდალური საგვარეულოების შესახებ, ძირითადად მხოლოდ ქართულ წყაროებშია დაცული. თუმცა გამომდინარე იქიდან, რომ ესა თუ ის ფეოდალი „მხოლოდ მაშინ არის ხოლმე დასახელებული, როდესაც რომელიმე ისტორიულ ამბავში მონაწილედ გამოვიდოდა, ამიტომ ამ ცნობებსაც შემთხვევითი ხასიათი აქვს და სრულად ვერ ჩაითვლება“ (23;333). სამწუხაროდ ჩვენ არ ვართ განებივრებული ფეოდალური საგვარეულოების საისტორიო მატრიანეებით, ისეთებით როგორცაა მაგალითად „ძეგლი ერისთავთა“. სავარაუდოდ, დიდ საგვარეულოებს მაინც, გააჩნდათ საგვარეულო მატრიანეები, მაგრამ მათ ჩვენამდე არ მოაღწიეს. მაგალითად, დანამდვილებითაა ცნობილი, რომ XIV საუკუნეში ჯერ კიდევ არსებობდა ბაღვაშთა საგვარეულო მატრიანე ე.წ. „წიგნი ბაღვაშთა“, როგორც მას ჟამთააღმწერელი უწოდებს.

XII-XIII საუკუნეებში, კახეთ-ჰერეთში მოღვაწე ზოგიერთი საგვარეულოს შესახებ შედარებით მეტი ინფორმაცია გვაქვს, მაგალითად გრიგოლისძეები ან მახატლისძეები. ზოგიერთის შესახებ ნაკლები, მაგალითად ძაგანისძეები ანდა თორღვასძენი. არის შემთხვევები როდესაც წყაროში რომელიმე ფეოდალია მოიხსენიებული, მაგრამ ძნელი დასადგენია მისი რომელიმე ფეოდალური საგვარეულოსადმი კუთვნილება.

როგორც ცნობილია 1104 წელს დავით IV აღმაშენებლის მომხრე ჰერმა ფეოდალებმა, კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართანი შეიპყრეს. მემატინე წერს, „აღსართან . . . შეიპყრეს ჰერთა დიდებულთა არიშიანმა და ბარამ და დედის ძმამან მათმან ქავთარ ბარამისძემან“ (12;328). შეუძლებელია დადგენა, თუ რომელ საგვარეულოს ეკუთვნიან არიშიანი და ბარამი. ასევე გაურკვეველია, შეიძლება თუ არა მათ შთამომავლად მივიჩნიოთ, XII-XIII საუკუნეებში კახეთ-ჰერეთში მოღვაწე რომელიმე დიდებული (საინტერესოა, რომ სახელები არიშიანი და ბარამი, ამ პერიოდში და ამ რეგიონში მოლ-

ვანე დიდებულთა შორის შემდგომში აღარ გვხვდება). მათი ბიძა, ქავთარი ბარამისძედ იწოდება. არც ბარამისძეები (ან თუნდაც ქავთარისძეები) გვხვდებიან წყაროებში. ძნელი სავარაუდოა (თუმცა დასაშვებია), რომ სამივე პიროვნების: არიშიანის, ბარამისა და ქავთარის შთამომავლობა ამოწყდა. უფრო სავარაუდოა, რომ მათი შთამომავლები XII-XIII საუკუნეებშიც განაგრძობენ არსებობას, უბრალოდ წყაროებმა მათ შესახებ არავითარი ინფორმაცია არ შემოგვინახეს, ანდა მათი შთამომავლები უკვეც სხვა გვარსახელით მოიხსენიებოდნენ. ამიტომ, შესაძლოა XII-XIII საუკუნეებში მოღვაწე და ჩვენთვის ცნობილი რომელიმე ფეოდალი მათი შთამომავალიც იყო, მაგრამ ეს ნათესაური კავშირი არ ჩანს.

რაც შეეხება არიშიანს, ბარამსა და ქავთარს, მათ შესახებ მხოლოდ ის ვიცით, რომ დავით აღმაშენებლის ერთგულები იყვნენ. შეიპყრეს და დავითს მიჰგვარეს კახეთ-ჰერეთის მეფე ალსართანი. შესაძლოა, ამის სანაცვლოდ დავითმა ისინი გარკვეულ თანამდებობებზე დანიშნა. ჩვენი აზრით, დავით მეფის მიერ გატარებული სამხედრო რეფორმის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი სპასალარის ინსტიტუტის გაძლიერება უნდა ყოფილიყო. ამაზე თავის დროზე ნ. ბერძენიშვილმაც მიაჩნია. მართალია ლეონტი მროველის მიხედვით სპასალარები ემორჩილებოდნენ ერისთავებს, მაგრამ ეტყობა XII საუკუნისათვის ვითარება შეიცვალა და ამ პერიოდისათვის სპასალარობა უფრო დიდი თანამდებობა იყო ვიდრე ერისთავობა. ჩვენს მოსაზრებას გარკვეულწილად ბასილი ეზოსმოდვრის შემდეგი ცნობა ადასტურებს – „... ხოლო აღივსებოდა რა კრება, შემოვიდეს ყოველნი სპასალარნი და ერისთავნი სამეფოსანი“ (13;119). აშკარაა, სამეფო კარზე რამდენიმე სპასალარი იყო და არა ერთი. ამავე დროს სპასალარების ერისთავებზე წინ მოხსენიება, იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ სპასალარობა უფრო დიდი „პატივია“ ვიდრე ერისთავობა. აქვე უნდა გავიხსენოთ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, ერთიანი საქართველოს სამეფოს არსებობის დროს ქართული ლაშქარის ოთხ ნაწილად დაყოფის შესახებ – „ხოლო წესთა ამათა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ სადროშოდ განყოფილი, რამეთუ წინამბრძოლნი იყვნენ თო-

რელნი, ციხისჯუარელნი და ახალციხელნი და მიმყოლნი მათნი სრულიად მესხნი და კლარჯნი და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ. ხოლო მემარჯუენე მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ლიხთ-იქით და აფხაზ-ჯიქითურთ. მემარცხენით მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ჰერ-კახნი. ხოლო მეფისა აღმისა მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით სპანი ეპყრნეს მეფესა“ (14;30). ჩვენი აზრით, დავით აღმაშენებელმა ოთხი სპასალარის თანამდებობა შექმნა და თითოეულ მათგანს ქართული ლაშქრის ერთი კონკრეტული ნაწილი ჩააბარა. კახეთ-ჰერეთის ჯარი ამ მხარის სპასალარს დაექვემდებარა და ამ თანამდებობაზე პირველად სწორედ არიშიანი დაინიშნა (თვით IV-ის სიგელში ნიანიასადმი, არიშიანის მოხსენიების კონტექსტიც ჩვენ მოსაზრების უნდა ამყარებდეს). თამარ მეფის ისტორიკოსისი მიერ, ასათ გრიგოლისძის შესახებ ნათქვამი, რომ ის „არიშიანის ადგილსა დაჯდა“, ამ უკანასკნელის მიერ კახეთ-ჰერეთის სპასალარის თანამდებობის დაკავებას უნდა გულისხმობდეს (ანუ ასათმა დაიკავა ის თანამდებობა//ადგილი, რომელიც თავის დროზე არიშიანს ეკავა).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრებაა, რომ დავით IV აღმაშენებლის მიერ შეპყრობილი ძმები ძაგანი და მოდისტოსი აბულეთისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. თავად აბულეთისძეები კი კახელ ფოთლებად არიან მიჩნეული. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ა. გოგოლაძის მოსაზრებას, რომ ძაგანი და მოდისტოსი არ იყვნენ აბულეთისძეები (3;156-160). უცნობია თუ რომელ საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ ისინი და ამიტომ მათზე აღარ შევჩერდებით. რაც შეეხება აბულეთისძეებს, მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერთა ნაწილი მათ წარმომავლობას კახეთიდან ვარაუდობს, ჩვენთვის ეს საკითხი მაინც სადავოდ რჩება. თავისუფლად შეიძლება რომ ისინი წარმოშობით ქართლიდან, თეძმის ხეობიდან იყვნენ. ამდენად, ამჯერად ჩვენ ამ ფეოდალური სახლის საკითხს არ განვიხილავთ. მით უმეტეს, რომ აღნიშნული საკითხი ა. გოგოლაძემ (3;139-150) დანვრილებით შეისწავლა.

თამარ მეფის დროს, დაახლოებით 1184-85 წლებისათ-

ვის კახეთის ერისთავად ბაკურ-ყმა ძაგანისძეა დასახელებული. „და ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს . . . და კახეთისა ერისთავად ბაკურ-ყმა ძაგანისძე“ (13;34). სხვა არავითარი ინფორმაცია ბაკურ ძაგანისძის შესახებ არ გაგვაჩნია. არ ვიცით არც ძაგანისძეთა წარმომავლობა, არც მათი შემდგომი ბედი. ნ. შოშიაშვილი გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ ბაკურის შთამომავალი უნდა ყოფილიყო XIII საუკუნის 40-იან წლებში მოღვაწე, ცნობილი ქართველი ფეოდალი, ეგარსლან ბაკურციხელი. მეცნიერის აზრით, საგვარეულო წოდება ბაკურციხელი ნიშნავს იმას, რომ ბაკურციხე ეგარსლანის მამული იყო. თავად ტოპონიმ ბაკურციხეს კი მკვლევარი თამარის თანამედროვე კახეთის ერისთავ ბაკურ ძაგანისძეს უკავშირებდა. ბაკურციხე – ბაკურის ციხე ანუ ბაკურის მიერ დაარსებული, ანდა მისი კუთვნილი ციხე. სრულიად მართებულია მოსაზრება, რომ ეგარსლანის მამული ბაკურციხე იყო და სწორედ ამიტომ იწოდება ის ბაკურციხელად. აქ სადავო არაფერია. სხვა საკითხია თუ რამდენად შეიძლება ტოპონიმი ბაკურციხე, მაინცდამაინც თამარის თანამედროვე კახეთის ერისთავ ბაკურ ძაგანისძეს დაეუკავშიროთ. გამოირიცხული არაფერი არ არის.

თუმცა აქ ერთი მნიშვნელოვანი მომენტია გასათვალისწინებელი, 1191 წლისათვის „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორის მიხედვით, „თავნი კახეთისანი თორღასძენი“ არიან (13;55). ჩვენი აზრით, ეს ინფორმაცია შეიძლება მხოლოდ ერთი მნიშვნელობით გავიგოთ, კახეთს თორღასძეები განაგებდნენ ანუ ამ მხარის ერისთავები იყვნენ. თეორიულად იმის ვარაუდიც შეიძლება, რომ ერისთავობა სხვა საგვარეულოს ხელში იყო, მაგრამ რეალური გავლენა და ძალაუფლება თორღასძეებს ეპყრათ ხელთ და ამიტომ უწოდა მემკვიდრე მათ „თავნი კახეთისანი“. მაგრამ ასეთი რამ, ჩვენ ნაკლებ სავარაუდოდ მიგვაჩნია. სახელიდან გამომდინარე, თორღასძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლად შეიძლება მივიჩნიოთ XIII საუკუნის 50-იანი წლების მოღვაწე თორღვა პანკელი (მის საკითხს დანვრილებით ქვემოთ განვიხილავთ). თუმცა ესეც გარკვეულწილად პირობითია. აღსანიშნავია, რომ პ. ინგოროყვას აზრი, თორღასძეთა ზედწოდება იყო პანკელი

(4;677).

ინფორმაციის არ ქონის გამო, გაურკვეველია არსებობდა თუ არა რაიმე სახის ნათესაური კავშირი ბაკურ-ყმა ძაგანისძესა და თორღასძეებს შორის.

მეტნაკლებად სრული ინფორმაცია, რაც საშუალებას გვაძლევს რამდენიმე თაობის მანძილზე გავადევნოთ თვალი ფეოდალური სახლის ისტორიას, მხოლოდ სამი საგვარეულოს შესახებ მოგვეპოვება. ესენი: კოლონკელისძეები, გრიგოლისძეები და მახატლისძე-ხორნაბუჯელები. მაგრამ სანამ ამ საგვარეულოების შევხებოდეთ, გვინდა ეგარსლან ბაკურციხელის საკითხი განვიხილოთ.

ეგარსლან ბაკურციხელი

წყაროებში არანაირი პირდაპირი ცნობა ეგარსლანის წარმომავლობის შესახებ არ მოიპოვება. ჟამთააღმწერელთან ის XIII საუკუნის 40-იანი წლების ამბების თხრობისას ჩანს. როდესაც მონღოლებმა საქართველო დუმნებად დაყვეს, ეგარსლანი პირველი დუმნის მეთაურად დაინიშნა. „და განაჩინეს თათართა ბევრის მთავარი, რომელსა დუმნის თავად უწოდეს და გამოარჩივნეს მთავარნი, პირველად ეგარსლან ბაკურციხელი, კაცი ღრმად მოუბარი, ხოლო არა ნიჭთა მქონებელი სახმართა და მას ხელთ უდევს სპა ჰერეთისა და კახეთისა და კამბეჩიანისა, ტფილისითგან და აღმართ ვითარ მთამდე შამახისა“ (13;207).

სანამ ეგარსლანის ბიოგრაფიასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებს განვიხილავდეთ, გვინდა შევჩერდეთ მემამულის სიტყვებზე – „კაცი ღრმად მოუბარი, ხოლო არა ნიჭთა მქონებელი სახმართა“. ივ. ჯავახიშვილის აზრით აქ ტექსტი დამახინჯებულია და უნდა იყოს „არა ნიჭთა მქონებელი სამხედროთა“. მეცნიერის აზრით, სამაგიეროდ ეგარსლანს დიდი ჭკუა და მჭერმეტყველების იშვიათი ნიჭი ახასიათებდა (22;46). რ. კიკნაძის აზრით, ფ. გორგიჯანიძემ შეუძლებლად მიიჩნია სამხედრო საქმეში უნიჭო კაცის დუმნისთავობა და

ტექსტი ამიტომ შეცვალა – „კაცი ღრმად განმზრახი, ნიჭთა მქონეებელი სამხედროთა“. ს. ყაუხჩიშვილი, ფ. გორგიჯანიძის მსგავსად თვლიდა, რომ სამხედრო ნიჭის არ მქონე პირს, მონღოლები დუმნისთავად არ დანიშნავდნენ და ტექსტში დატოვა სიტყვები „ხოლო არა ნიჭთა მქონეებელი სახმართა“, რაც მეცნიერის აზრით ნიშნავდა, რომ ეგარსლან ბაკურციხელი ქონებრივად შედარებით დაბალ საფეხურზე იდგა. ჩვენ ივ. ჯავახიშვილისა და რ. კიკნაძის მოსაზრებას ვიზიარებთ, რომ ტექსტი შემდეგი სახით უნდა აღდგეს: „პირველად ეგარსლან ბაკურციხელი, კაცი ღრმად მოუბარი, ხოლო არა ნიჭთა მქონეებელი სამხედროთა და მას ხელთ უდევს სპა ჰერეთისა და კახეთისა და კამბეჩიანისა, ტფილისითგან და აღმართ ვითარ მთამდე შამახისა“ (7;207). ანუ ეგარსლანი ცუდი სარდალი და მეომარი იყო.

ამასთან დაკავშირებით, აქვე გვინდა შევხვოთ ჟამთააღმწერლის თხზულების კიდევ ერთ ცნობას. მონღოლებთან შერიგების შემდეგ დასავლეთ საქართველოდან რუსუდანისა და მისი ძის დავითის გადმოსვლასთან დაკავშირებით, მემატიანე წერს „გარდამოვიდა თვით მეფე და წარმოგზავნა ძე თვისი დავით, რომელთა წინა მიეგებნეს შანშე და ავაგ რომელი თათართა დიდად პატივითა შეენყნარა არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონეებელი შოთა კუპრი, გაგელი ვარამ, ქართლი ერისთავი სურამელი გრიგოლ, სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთუხუცესი ყვარყვარე ციხისჯვარელი, თორელნი, თმოგველნი, შავშ-კლარჯნი და ტაოელნი“ (13;195). ისტორიკოსთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს თუ რას ნიშნავს სიტყვები – „არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონეებელი“, და ვის ეკუთვნის ეს შეფასება. პ. ინგოროყვას აზრით, ეს სიტყვები სარწმუნოებისაგან განმდგარსა და ადამიანურ ღირსებებს მოკლებულს ნიშნავდა და ამ სიტყვებით მემატიანე შოთა კუპრს ახასიათებდა (4;124). ს. იორდანიშვილი თვლიდა, რომ ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული თუ სად დავსვამთ მძიმეს და ამ სიტყვებს ავაგ მხარგრძელს უკავშირებდა (5;47). ჩვენთვის საინტერესო სიტყვებს ს. ყაუხჩიშვილი შოთა კუპრს მიაკუთვნებდა (13;195). ს. კაკაბაძის აზრით, ამ სიტყვების ქვეშ, პიროვნების

მამათმავლობაც კი შეიძლება ვიგულისხმოთ (6;281). საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა რ. კიკნაძემ. მან ყურადღება მი-აქცია იმას, რომ იგივე ფრაგმენტი ცოტა სხვანაირად არის გადმოცემული ფარსადან გორგიჯანიძესთან – „ნინა მიეგებ-ნენ შანშე, ავაქ და ეგარსლან, რომელნიც თათართ დიდისა პატივით შეენყალათ და შოთა კაპარი“ (7;108). მეცნიერის აზრით, ჟამთააღმწერლის ტექსტში უნდა აღდგეს ეგარსლა-ნის სახელი და მაშინ გამოვა, რომ „გარდამოვიდა თვით მეფე და წარმოგზავნა ძე თვისი დავით, რომელთა ნინა მიეგებნეს შანშე, ავაგ და ეგარსლან რომელი თათართა დიდად პატი-ვითა შეენყნარა, არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონებელი, შოთა კუპრი, გაგელი ვარამ, ქართლი ერისთავი სურამელი გრიგოლ, სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთუ-ხუცესი ყვარყვარე ციხისჯვარელი, თორელნი, თმოგველნი, შავშ-კლარჯნი და ტაოელნი“ (7;114). მეცნიერის აზრით, სიტყვები – „არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქო-ნებელი“ – ნიშნავს, რომ ეგარსლან ბაკურციხელი ცუდი სარ-დალი და მეომარი იყო. რადგან „მამაკაცი“ აღნიშნავს არა მარტო კაცს, არამედ აგრეთვე „მამაცს“, „გმირს“. სამამაკა-ცო ზნე და ნიჭი კი იქნება სიმამაცე, გმირობა, გულადობა, კარგი მეომრობა, სარდლობა და ა.შ. (7;12-113). ჩვენ ამ შემ-თხვევაშიც რ. კიკნაძის მოსაზრებას ვიზიარებთ.

ცხადია ეგარსლანს მონღოლებთან კარგი დამოკიდებუ-ლება უნდა ქონოდა და სწორედ ამიტომ დანიშნეს ის ღუმ-ნისთავად. უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით ის მონღოლთა დიდი ნდობითაც სარგებლობდა და სწორედ ამან მისცა მას საშუა-ლება უმეფობის დროს ფაქტობრივად მთელი ქვეყნის თუ არა, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს გამგებელი მა-ინც გამხდარიყო. ამას ჟამთააღმწერლის სიტყვებიც ადას-ტურებს, რომ „ესე ეგარსლან, კაცი საკვირველი და მხედრო-ბისა ცოდნითა აღსავსე ეზომ განდიდნა, რომელ კნინლა და სახელისა დებადცა მეფისა იკადრა და ყოველი ქართველთა ნათესავი ბრძანებასა მისსა მორჩილობდეს, ვითარცა მეფესა და თვით დიდი და პატიოსანი შანშე მანდატურთუხუცესი და გაგელი ვარამ და სხვანი ყოველნი მთავარნი“ (13;209). ს. ყა-უხჩიშვილმა უცვლელად გაიზიარა ვახტანგ VI-ის კომისიის

მიერ აღდგენილი ტექსტი – „ესე ეგარსლან, კაცი საკვირველი და მხედრობისა ცოდნითა აღსავსე“ ტექსტის ასეთი წაკითხვის შემთხვევაში გამოდის, რომ ერთი და იგივე მემატიანე ეგარსლანს ხან კარგ მხედართმთავრად მიიჩნევს, ხანაც კი სრულიად უარყოფს მის ამ თვისებას. ყველა წინააღმდეგობა მოიხსნება, თუ მარიამისეულ ნუსხაში არსებულ ვარიანტს ვნახავთ – „ესე ეგარსლან კაცი საკვირველი და მხედრობის წესთაგან ცარიელი“. ჩვენ ვეთანხმებით რ. კიკნაძეს, რომ მარიამისეულ ნუსხაში დაცული ეგარსლანის პიროვნული დახასიათება უფრო სწორია. თუ ჟამთააღმწერლის ტექსტის რ. კიკნაძისეულ წაკითხვებს გავიზიარებთ (8;78,90,94), მაშინ გამოვა, რომ მემატიანე სამჯერ აღნიშნავს ეგარსლან ბაკურციხელის უნიჭობას სამხედრო სფეროში. ასეთი პიროვნების დანიშვნა დუმნისთავად კი მართლაც გასაკვირი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ მონღოლთა წინაშე ეგარსლანის დიდი დამსახურებით თუ აიხსნება.

მიუხედავად თავისი ძალიან პრივილეგირებული მდგომარეობისა და აქედან გამომდინარე ალბათ პირადი კეთილდღეობისაც, ეგარსლანი სხვ ქართველ დიდებულებთან ერთად კოხტისთავს შეიკრიბა და მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყების მომზადება გადაწყვიტა. მონღოლებმა, სხვებთან ერთად ეგარსლანიც შეიპყრეს, ანისში წაიყვანეს და მხოლოდ ცოტნე დადიანის თავგანწირვამ იხსნა იგი და სხვა ქართველი დიდებულებიც სიკვდილისაგან.

ჟამთააღმწერლის ინფორმაციიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აჯანყების წარუმატებელი მცდელობის შემდეგაც, ეგარსლან ბაკურციხელი კვლავ ინარჩუნებდა პირველობას ქართველ ფეოდალთა შორის. ეს კი მათ შორის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. „მაშინ შეკრბეს დიდებულნი ამის სამეფოსანი, რამეთუ ეგულებოდა მთავარ ყოფა მათ ზედა ეგარსლანისი, არა მათგან უგვარიანესისა კაცი-სა. ამისთვის შეკრბეს მთავარნი ამერის საქართველოსანი – შანშე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, სარგის თმოგველი, კაცი მეცნიერი და ფილოსოფოსი და რიტორი, სურამელი გრიგოლ, ქართლის ერისთავი, გამრეკელი, თორელი, ორბელნი და მრავალნი ერისმთავარნი და ძებნა ყვეს ლაშას ძი-

სა დავითისთვის“. საინტერესოა მემატიანეს სიტყვები – „არა მათგან უგვარიანესისა კაცისა“, რაც თითქოს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ეგარსლან ბაკურციხელი მართალია „უგვარო“ არ იყო, მაგრამ არც დიდებულითა ყველაზე მაღალ წრეს წარმოადგენდა. იმ წრეს რომელსაც მაგალითად თორელები, მხარგრძელები, გაგელები, თმოგველები, სურამელები ეკუთვნოდნენ.

თუმცა არსებობს ჩვენთვის საინტერესო ამ ადგილის განსხვავებული წაკითხვაც. მარიამისეულ ნუსხაზე დაყრდნობით რ. კიკნაძე შემდეგნაირად აღადგენდა ტექსტს – „მაშინ შეკრბეს დიდებულნი ამის სამეფოსანი, რამეთუ ეგულებოდა მთავარ ყოფა მათ ზედა ეგარსლანისა, არა სანუნო გუართაგან აღმოჩენილისა“. მეცნიერის აზრით, მემატიანე გვამცნობს, რომ ქართველ დიდებულთა ერთი ნაწილი შეიყარა და განიზრახეს მთელი ძალაუფლება გადაეცათ ეგარსლანისთვის, რომელიც დასანუნი გვარის როდი იყო. ეს რომ გაიგეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთავრებმა, შეიკრიბნენ და რუმში დატყვევებული ლაშა გიორგის ძის, დავითის ჩამოყვანა გადაწყვიტეს (7;114).

გამომდინარე იქიდან თუ ტექსტის რომელ წაკითხვას გავიზიარებთ, სრულიად სხვადასხვა ვითარების ამსახველ სურათს მივიღებთ. „ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეული გამოცემის ტექსტის თანახმად, გამოდის, რომ ეგარსლან ბაკურციხელი „არა მათგან უგვარიანესი“ კაცი ყოფილა. ამას თითქოს მხარს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობაც უჭერს – „არამედ მაშინ სირცხვილ უჩნდათ დიდებულთა ეგარსლანის მთავრობა და შეკრბენ თვინიერ იმერთა, ამის სამეფოსა წარჩინებულნი ყოველნი და ძიება ჰყვეს ლაშას ძის დავითისა“ (14;210). ხოლო რ. კიკნაძის აღდგენით კი პირიქით – ეგარსლანი „არა სანუნო გუართაგან“ იყო.

ჩვენი აზრით, მონღოლთა მხარეს გადასულ ფეოდალთა შორის ეგარსლან ბაკურციხელიც იყო. უცნობია თუ რა სამსახური გაუწია მან მონღოლებს, მაგრამ ფაქტია, რომ ამ უკანასკნელებმა ეგარსლანი დუმნისთავად დანიშნეს. ამაში არაფერი იქნებოდა განსაკუთრებული, რომ არა ერთი მომენტი, ეგარსლანი სამხედრო საქმეში „არარა ნიჭთა მქონე-

ბელი" იყო. ასეთ პიროვნების დუმნისთავად დანიშვნა კი იმდენად გამაოგნებელი ფაქტი იყო, რომ ჟამთააღმწერელი რამდენჯერმე საგანგებოდ აღნიშნავს ამას. როგორც ჩანს, ეგარსლანმა მონღოლების დიდი ნდობა და შესაბამისად მხარდაჭერაც მოიპოვა და ამ გზით ქართველ დიდებულთა შორის პირველობას მიაღწია. მართალია ბაკურციხელი „არა სანუნო გუართაგან“ იყო, მაგრამ მისმა ესოდენ გაძლიერებამ სხვა დიდებულთა უკმაყოფილება გამოიწვია. ჩვენ არ ვიზიარებთ რ. კიკნაძის მოსაზრებას, ქართველ დიდებულთა ერთი ნაწილის მიერ, მთელი ძალაუფლების ეგარსლანისთვისა გადაცემის განზრახვის შესახებ. წყაროში არსებული ინფორმაცია სწორედ საპირისპირო რამეზე მიუთითებს. მიუხედავად იმისა, რომ ეგარსლანი „არა სანუნო გუართაგან“ იყო, მისი პირველობა სხვათათვის მაინც მიუღებელი აღმოჩნდა. ჟამთააღმწერელი აღნიშნავს, რომ ეგარსლანის დანიშნულებას, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ფეოდალები მტკივნეულადა აღიქვამდნენ – „ამისთვის შეკრბეს მთავარნი ამერის საქართველოსანი“. როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში მისი გავლენა ან მეტად მცირე იყო, ანდა საერთოდ არ არსებობდა. ამის ალბათ ის განაპირობებდა, რომ დასავლეთ საქართველოში თავად მონღოლთა გავლენა იყო მცირე. ეგარსლანსა და სხვა ქართველ დიდებულთა შორის წარმოქმნილი კონფლიქტის შესახებ ივ. ჯავახიშვილი წერდა, „ამრიგად, საქართველო უნდა ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად გაყოფილიყო, რასაც თავისთავად უთანხმოება და შინაგანი ბრძოლის გაჩაღება მოჰყოლოდა შედეგად. ამის თავითგან აცილება შესაძლებელი იყო მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოს ტახტის კანონიერი მემკვიდრის წამოყენებით და სწორედ ამ მიზეზის გამო და ამნაირად ეს საკითხი კვლავ გადაუდებელ საჭირობოროტო ამოცანად იქცა“ (22/47). რა თქმა უნდა ეგარსლან ბაკურციხელს თავისი მომხრეები ქართველ დიდებულთა წრეშიც ეყოლებოდა. თუმცა ეგარსლანის მოწინააღმდეგე ბანაკი გაცილებით დიდი და ძლიერი იყო. მას დაუპირისპირდნენ: შანშე მხარგრძელი, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, სარგის თმოგველი, გრიგოლ სურამელი, გამრეკელი, თორელები, ორბელები და სხვ. აღმოსავ-

ლეთ საქართველოს ოთხი დუმნისთავი (შანშე, ვარამი, გრიგოლი, გამრეკელი) მის წინააღმდეგ გამოვიდა. ეგარსლანის მთავარი დასაყრდენი, ალბათ მაინც მისადმი მონღოლთა კეთილგანწყობა იყო. რაც შეეხება ტახტის კანონიერი მემკვიდრის საკითხის დაყენებას, გარკვეული როლი ამაში ალბათ მართლაც ეგარსლანის დანიშნულების საკითხმა ითამაშა, მაგრამ არა მთავარი და გადამწყვეტი. ისედაც ყველასათვის ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ სახელმწიფოს ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი იყო მეფის არსებობა.

რუმის სასულთნოდან ჩამოყვანილ დავით გიორგის ძეს „მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი: შანშე და ძე მისი ზაქარია ამირსპასალარი, კაცი სიკეთითა აღმატებული, ყვარყვარე ჯაყელი, სურამელი გრიგოლ ქართლისა ერისთავი, ორბელი, გამრეკელი, შოთა კუპრი და ყოველნი მთავარნი, თვინიერ ეგარსლანისა“ (13;209). ძნელი სათქმელია, რამდენად სერიოზულად ფიქრობდა ეგარსლანი სამეფო ტახტის დაკავებას (როგორც ამას ჟამთააღმწერელი და ვახუშტი ბატონიშვილი წერენ), მაგრამ ცხადია, იმდენად დიდი და სერიოზული ამბიციები ჰქონდა პირველობასთან დაკავშირებით, რომ სამშობლოში დაბრუნებულ ტახტის მემკვიდრე უფლისწულს არც კი მიეგება.

როგორც ცნობილია დავით გიორგის ძე საყაენოში წავიდა და მას თან: შანშე მხარგრძელის ძე ზაქარია, ვარამ გაგელის ძე აღბულა და სარგის თმოგველი წაყვნენ. მონღოლთა ყაენის კარზე ჩასულ დავით გიორგის ძეს იქ თავისი მამიდაშვილი და მისი თანმხლები პირები: ავაგ მხარგრძელი, გრიგოლ სურამელის ძე ბეგა, გამრეკელი და ბეშქენ ამირეჯიბი დახვდნენ. რა ურთიერთობა იყო, ორივე დავითისა და მათი თანმხლები ფეოდალების ყაენის კარზე ყოფნის დროს, ეგარსლან ბაკურციხელსა და სხვა ქართველ დიდებულებს შორის უცნობია. სავარაუდოა რომ ვითარება არ უნდა შეცვლილიყო.

ყველაფერი საყაენოდან ავაგ მხარგრძელის დაბრუნებამ გადანყვიტა. „და ვითარ ცნეს ქართველთა მოსვლა ავაგ ამირსპასალარისა, წინა მიეგებნეს ყოველნი მთავარნი და წარჩინებულნი, თვით შანშე და ეგარსლან, რომელსა კნინლა-

და სახელი მეფობისა ეპყრა. და ვითარ მიეახლა ავაგ, ჰგონებდა ჰუნისაგან გარდამოხდომად და ეგრეთ ხილვად ეგარსლანისაგან. ხოლო იგი განლაღებული იყო და არა ინება წესისაებრ პატივით ხილვა და ამბორისყოფად ავაგისა. და ვითარ იხილა ავაგ, განძვინდა და თავსა მათრახითა უხეთქნა და უბრძანა მას ქვეშე დანესებულთა, რათა ცხენისაგან უპატიოდ დაამხვან ქვეყანად და ყვესცა ეგრეთ და პატივისაგან უპატიო ყვეს და განძრცვილი განაძეს და მიერიოგან უპატიო იქმნა და ესრეთ განაგდეს შანშე და ავაგ და თავადთა საქართველოსათა“ (13;215). ეგარსლანის შემდგომი ბედი უცნობია. ავაგ ამირსპასალარის საქციელი, სხვა დიდებულთა თვალწინ ბაკურციხელის ცემა და გაგდება, კარგად მიუთითებს თუ რაოდენ დიდი იყო ქართველ დიდებულთა სიძულვილი ეგარსლანის მიმართ. ალბათ ასეთივე იყო დავით VI-სა და განსაკუთრებით დავით VII-ის დამოკიდებულება ზომაზე მეტად გაძლიერებული და გაამაყებული ფეოდალისადმი.

ეგარსლან ბაკურციხელის მოღვაწეობის ჩვენთვის ცნობილი პერიოდი ძირითადად 1243-1247 წლებით განისაზღვრება. უცნობია ყავდა თუ არა მას შთამომავლობა და რა ბედი ეწია მას. თუ თავად ის, მართლაც ბაკურ ძაგანისძის შთამომავალი იყო, მაშინ სავარაუდოა, რომ ამ საგვარეულომ 1247 წლისთვის დაკარგა თავის ძალაუფლება, გავლენა და „დაემცრო“.

კოლონკელისძეები

ჩვენთვის ცნობილი წყაროების მიხედვით, ამ საგვარეულოს არსებობა XII საუკუნით შემოიფარგლება. დაზუსტებით, კოლონკელისძეთა არც წარმომავლობა ვიცით და არც მათი საბოლოო ბედი. დ. მუსხელიშვილი თვლიდა, რომ შესაძლოა, გვარი კოლონკელისძე მდინარე მეჯუდის ხეობაში არსებული სოფელ კოლონკეთიდან მომდინარეობდა (17;589). წყაროებში სხვა ინფორმაციის არ არსებობის გამო

ეს მოსაზრება შესაძლოა მართლაც გავიზიაროთ. ჩვენი აზრით, ნაკლებად დამაჯერებელია ნ. შოშიაშვილის მოსაზრება, რომ კოლონკელისძენი, შემდგომში მახატლისძეებად მოიხსენიებოდნენ. პირველად ასეთი მოსაზრება პ. ინგოროყვამ გამოთქვა (4;677). ჩვენ არ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას. კოლონკელისძეები და მახატლისძეები ორი სხვადასხვა საგვარეულო იყო. კოლონკელისძეთა პირველი წარმომადგენელი, ვარდანი, წყაროებში გიორგი III-ის დროისთვის მოიხსენიება. „ისტორიანი და აზმანი“ წერს – „ანტაკრა ექმნეს ვიეთნიმე დიდებულთაგანნი ვიდრე სადავეთაცა დაჭიდებამდე, ხოლო უფროსლა ვარდან კოლონკელისძე, რომელსა მას ჟამსა ერისთაობაცა ეპყრა ჰერეთს“ (13;12). ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ვარდანს ერისთავობის გარდა სხვა „ჭელიც“ უნდა ჰქონოდა (2;630), მაგრამ მეცნიერის ეს ვარაუდი წყაროებით არ დასტურდება. როგორც წყაროში დაცული ინფორმაციიდან ირკვევა, ვარდან კოლონკელისძეს გარკვეული უთანხმოება მოუვიდა გიორგი III-სთან. მემატიანე არ წერს თუ რა იყო ამ დაპირისპირების მიზეზი და რა მოიმოქმედა მეფემ. ვარაუდით კი ნებისმიერი ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება. ცხადია ერთი რამ, კოლონკელისძეებმა ჰერეთის ერისთავის თანამდებობა შეინარჩუნეს, თუმცა სამეფო კარს ამის შემდეგაც დაუპირისპირდნენ.

საქმე დემნა უფლისწულისა და ორბელთა აჯანყებას ეხება. ამ ამბოხის დროს, გიორგი III-მ „გაგზავნა ლაშქარნი, რომელნი დარჩომილ იყვნეს ერთგულად მისად და სხვა თემისა და თემის: მესხნი, თორელნი, ქართლელნი, სომხითარნი და თვით გაზრდილი მისი მეჯინიბეთუხუცესი ჭიაბერ. და მივიდეს ქუეყანასა ჰერეთისასა. და მუნით მოვიდეს ჰერეთის ერისთავი და ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კავკასითა. და შეიქმნეს ომი ფიცხელნი და კვეთარ-კვეთებანი, რამეთუ იყვნესცა გამოცდილნი და ლომნი ჭაბუკნი. ამას შინა სძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მქონებელმან და გააქცივნეს ჰერნი, დიდებულნი აზნაურნი და ლეკნი. და გრიგოლ ასათის ძე, ფიცხლად დაიკარგა ომსა შინა, თვით ხრმლის დაკოდილობითა და გამოკლვითა ცხენისათა. შეიპყრნეს ივანე ვარდანის ძე, რომელი ითქმოდა პირველთგანვე მთხრებ-

ლად მთხრებლისადა და თანა შოთაცა ძე ართავაჩოისძისა. ესენი ვითარცა შინათგამცემელნი განზრახ განგებითა ხელთ იპყრნეს, წამოსრულთა მოასხეს წინაშე მეფისა, მარჯვება-ალმატებულისა“ (13;19). ჰერები, რომ აჯანყებულთა მხარეს არიან ეს ცხადია. საკითხავი მხოლოდ ისაა, თუ ვინ არის ამ დროს ჰერეთის ერისთავი? მემატიანე თხრობისას სამ პირს ასახელებს: გრიგოლ ასათის ძეს, ივანე ვარდანის ძეს და შოთა ართავაჩოისძეს. შოთას ერისთავობა ყველაზე ნაკლებადაა სავარაუდო. რჩება ორი პიროვნება: გრიგოლი და ივანე. სანამ გავარკვევდეთ საკითხს, თუ რომელია მათ შორის ჰერეთის ერისთავი, გასარკვევია თავად ივანე ვარდანის ძის ვინაობა. ვარდანის ძე, ამ შემთხვევაში აღნიშნავს არა გვარს, არამედ იმას თუ ვისი ძეა ივანე. ივანეს კავშირი არა აქვს სვანთა ერისთავ ვარდანისძეებთან. შ. მესხიას აზრით, ივანე ვარდანის ძე „ჰერეთის ერისთავის ვარდან კოლონკელისძის შვილი და ორბელთა აჯანყების დროისთვის იქნებ ჰერეთის ერისთავიც“ არის (9;121). ამგვარ ვარაუდს გამოთქვამს ნ. შოშიაშვილიც (19;143) თავიდან ამ აზრს პ. ინგოროყვაც იზიარებდა (4;170). ჩვენი აზრითაც, ივანე ვარდანის ძე, ვარდან კოლონკელიძის შვილია. ამრიგად ცხადია, რომ აჯანყებაში კოლონკელისძეთა წარმომადგენლებიც მონაწილეობდნენ. რა ბედი ეწია აჯანყებისა შემდეგ ივანე კოლონკელისძეს უცნობია. მემატიანეს სიტყვებით, გიორგი III-მ აჯანყების მონაწილეებს „შემსგავსებული საქმეთა მათთა მიაგო მისაგებელი“ (13;20). ანუ ივანე კოლონკელისძე უნდა დაესაჯათ, მაგრამ როგორ დასაჯეს და საერთოდ დასაჯეს თუ არა უცნობია.

წყაროებით ჩვენთვის ცნობილია ამ საგვარეულოს კიდევ ერთი წარმომადგენელი, ჰერეთის ერისთავი საღირ კოლონკელისძე. ამ უკანასკნელის შესახებ მხოლოდ ის ვიცით, რომ მას, ასათ გრიგოლის ძემ, ჰერეთის ერისთავობა „მისტაცა მძლავრობით და მორევით“ (13;34). საერთოდ ცოტა გაურკვეველია, თუ ერთ ფეოდალს როგორ უნდა მიეტაცა მეორე ფეოდალისაგან სახელმწიფო თანამდებობა. მაგრამ აქ გასარკვევია კიდევ ერთი საკითხი, როდის უნდა მიეტაცა ასათ გრიგოლისძეს ჰერეთის ერისთავობა. პ. ინგოროყვას

აზრით გრიგოლისძეებმა ერისთავობა 1192-1193 წლებში ჩაიგდეს ხელში (4;113,116). ნ. შოშიაშვილის აზრით გრიგოლისძეები ჰერეთის ერისთავები 1191 წელს (19;143) გახდნენ. დ. მუსხელიშვილის აზრით, როცა ისტორიკოსი ამბობს „ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს“, გულისხმობს 1184-1185 წლებს (10;93). ჩვენც ამ უკანასკნელ აზრს ვემხრობით. საქმე იმაშია, რომ მემამულეანე ქრონოლოგიურად მოგვითხრობს თამარის მეფობის ამბებს. ერისთავთა სია კი მოცემულია იმ ზოგადი თხრობისას, რომელიც ეხება ამბებს, ყუთლუ-არსლანის გამოსვლიდან – გიორგი რუსის მოყვანამდე. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, გიორგი რუსი 1185 წლის დამლევს უნდა მოეყვანო (22;258). მართებულია დ. მუსხელიშვილის აზრი, რომ ასათ გრიგოლისძე 1184-1185 წლებში უკვე ჰერეთის ერისთავია (10;96). მაინც როდის უნდა გამხდარიყო ასათი ჰერეთის ერისთავი? ზუსტი პასუხის გაცემა ჭირს, მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება. ასათის მიერ ჰერეთის ერისთავობის მიტაცებისათვის ყველაზე შესაბამისი დრო, ან ორბელთა აჯანყება უნდა ყოფილიყო, ანდა ე.წ. „უგვაროთა“ წინააღმდეგ გამოსვლის პერიოდი. კოლონკელისძეებს „უგვაროებად“ ნამდვილად ვერ მივიჩნევთ. თანაც „უგვაროთა“ დანინაურება სწორედ ორბელთა აჯანყების მერე ხდება. ჩვენი აზრით, ასათ გრიგოლის ძემ, საღირ კოლონკელისძეს, ჰერეთის ერისთავობა ორბელთა აჯანყების დროს თუ არა, ამ მოვლენის შემდგომ ახლო ხანებში მისტაცა.

ჩვენ მოვლენათა შემდეგი სახით განვითარებას ვვარაუდობთ — ორბელთა აჯანყების დროს, ამბოხებულების მხარეს იყვნენ კოლონკელისძეები: ჰერეთის ერისთავი საღირი და ივანე. აღსანიშნავია, რომ ჩვენ საღირი მიგვაჩნია ერისთავად და არა ივანე, თუმცა თავის დროზე ჩვენ ივანეს ერისთავობასაც დასაშვებად ვთვლიდით. ის რომ, მემამულეანე წერს, „მუნით მოვიდეს ჰერეთის ერისთავი და ყოველნი ჰერნი“ და მერე ივანე კოლონკელისძეს ასახელებს და არა საღირს, არ გამორიცხავს ამ უკანასკნელის ერისთავობას. თამარ მეფის ისტორიკოსი ხომ მხოლოდ იმ ორ პიროვნებას ასახელებს, რომლიც მეფის მომხრეებმა ტყვედ ჩაიგდეს. საღირ კოლონკელისძე კი ალბათ ტყვეობას გადაურჩა. თუ

1177 წლისათვის ივანე კოლონკელისძე იყო ჰერეთის ერისთავი, მაშინ გამოდის, რომ ორბელთა აჯანყების ჩახშობის შემდეგ კოლონკელისძეებმა კვლავ შეინარჩუნეს ეს „ჯელი“ და ერისთავი საღირი გახდა. ასეთი ღმობიერება და შემწყნარებლობა გიორგი III-ს ორბელთა აჯანყების მონაწილეების მიმართ არ გამოუჩენია. წყაროებში დაცული ინფორმაციის სიმცირის გამო, ძირითადად ვარაუდის გამოთქმა გვიწევს. XII საუკუნეში საქართველოში არსებული ტრადიციის თანახმად, ვარდანის შემდეგ ერისთავი მისი უფროსი ძე უნდა გამხდარიყო. რაკი ივანე მისი ძე იყო, მაგრამ ჩვენი აზრით, მას ერისთავის „ჯელი“ არ ჰქონდა, ივანეს უფროს ძმად და შესაბამისად ვარდანის უფროს ძედ, საღირი უნდა მივიჩნიოთ. რაც შეეხება საღირ კოლონკელისძისა და საღირ მახატლის ძის გაიგივებას, როგორც ამას პ. ინგოროყვა ვარაუდობს (4;168) ჩვენ ვიზიარებთ დ. მუსხელიშვილის აზრს, რომ ეს შეუძლებელია. მკვლევარი დანვრილებით შეეხო ამ საკითხს და დამაჯერებლად უჩვენა პ. ინგოროყვას მოსაზრების მცდარობა (10;96-98). ამიტომ ჩვენ ამ საკითხზე აღარ შევჩერდებით.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, გიორგი III-ის მომხრეებად გრიგოლ ასათის ძე და მისი ვაჟი ასათ გრიგოლის ძე უნდა მივიჩნიოთ. გრიგოლი აჯანყებულებთან შეტაკებისას დაიღუპა, ასათმა კი მეფის ორგულ საღირ კოლონკელისძეს ერისთავობა „მისტაცა“. ამდენად, ჰერეთში კოლონკელისძეთა ერისთავობა 1178 წლამდე უნდა გაგრძელებულიყო. პ. ინგოროყვას აზრით, 1163 წლამდე ჰერეთის ერისთავია ვარდან კოლონკელისძე, რომელიც სახელმწიფო ღალატის გამო გადაყენებული იქნა. ერისთავობა გრიგოლ (II) ასათის ძეს მიეცა. ამ უკანასკნელმა ერისთავობა 1177 წელს, ორბელთა აჯანყებაში მონაწილეობის გამო დაკარგა. ერისთავი ამჯერად საღირ კოლონკელისძე გახდა, რომელსაც ჰერეთის ერისთავობა 1184-1191 წლებში ასათ გრიგოლის ძემ მისტაცა (4;555). ჩვენ ეს მოსაზრება ნაკლებად სავარაუდოდ მიგვაჩნია. ყოველგვარ ლოგიკასაა მოკლებული, ერთი მუცამბოხე საგვარეულოდან ერისთავობის მეორე მუცამბოხე საგვარეულოსათვის გადაცემა. ჩვენი აზრით, წყაროში

არსებული, მართალია არა პირდაპირი, ინფორმაცია იმაზე მიუთითებს, რომ ორბელთა მომხრეები სწორედ კოლონკელისძეები იყვნენ.

წყაროებით ჩვენთვის ცნობილია კოლონკელისძეთა გვარის სამი წარმომადგენელი: ვარდანი, რომელიც XIII საუკუნის 60-იან წლებში ჰერეთის ერისთავი იყო და გარკვეული უთანხმოება ჰქონდა გიორგი III-სთან; საღირი, ჰერეთის ერისთავი იყო XII საუკუნის 70-იან წლებში და სავარაუდოდ ორბელთა აჯანყებაში მონაწილეობდა; ივანე, ასევე ორბელთა აჯანყების მონაწილე, რომელიც მეფის მომხრეებთან შეტაკებისას ტყვედ ჩავარდა. ორბელთა ამბოხის ჩახშობის შემდეგ კოლონკელისძეებმა ჰერეთის ერისთავობა დაკარგეს. საგვარეულოს შემდგომი ბედი უცნობია. შესაძლოა ეს გვარი გიორგი III-ის მკაცრ სასჯელს შეწირა, თუმცა ჩვენი აზრით უფრო რეალური ვიფიქროთ, რომ დამცრობის შემდეგ კოლონკელისძეებმა არსებობა სხვა გვარით გააგრძელეს.

გრიგოლისძეები

წყაროებში, გრიგოლისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელთა პირველი მოხსენიება 1117 წლისათვის ხდება, როდესაც დავით IV აღმაშენებელმა „დაიპყრნა გრიგოლის ძენი, ასამ და შოთა და აღიღო ციხე გიში“ (11;324). ქართულ ისტორიოგრაფიაში დავას არ ინვესის ის საკითხი, რომ XII-XIII საუკუნეებში მოღვაწე: გრიგოლ I, ასათი და გრიგოლი II – ასამ გრიგოლისძის შთამომავლები არიან (15;620). დ. მუსხელიშვილი გრიგოლისძეებს გიშელობითაც მოიხსენიებს, თუმცა გრიგოლისძეთა გიშელის ფორმით მოხსენიება, წყაროებით არ დასტურდება. ჩვენს მიერ, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ზემოთ მოტანილი ცნობიდან გამომდინარე, მართლაც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასამი და შოთა გიშის პატრონები ანუ მამულობით მფლობელები იყვნენ. ასეთ შემთხვევაში კი ხშირად გვარი სწორედ მამულის სახელწოდებიდან მომდინარეობდა და ასამისა და შოთას გვარი – გრიგოლისძენი –

რომ არ ვიცოდეთ, ისინი თავისუფლად შეიძლება პირობითად გიშელება მოგვეხსენიებია. მაგრამ რადგან, წყაროებში ისინი გრიგოლისძეებად არიან მოხსენიებული, გიშელის ფორმით მათი მოხსენიება ჩვენ საჭიროდ აღარ მიგვაჩნია.

პ. ინგოროყვა გრიგოლისძეებს ჰერეთის ბაგრატიონებად მიიჩნევდა და მათ წინაპრად იმ ასამს მიიჩნევდა, რომელიც VI საუკუნეში ჰერეთში დამკვიდრდა – „ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს. ხოლო ერთი მათგანი სახელით გუარამ, განაჩინეს ქართველთა ერისთავად და ესე ქართლისა ბაგრატიონიანნი შვილისშვილნი და ნათესავნი არიან მის გუარამისნი. ხოლო ძმაი მისი სახელით საჰაკ, წარვიდა კახეთს და დაემზახა იგი ნერსეს და სხუანი ორნი იგი ძმანი ამათნი ასამ და ვარაზვარად, წარვიდეს კამბეჩანს და მოკლეს მათ სპარსთა სპასალარი და დაიპყრეს კამბეჩანი და დასხდეს იგინი მუნ ცხოვრებად ხორნაბუჯს“. გრიგოლისძეთა საგვარეულოში სახელი ასამი/ასათი გავრცელებული იყო და ამის გამო მართლაც დასაშვებია იქნებოდა პ. ინგოროყვას მოსაზრების გაზიარება, რომ არა ერთი და ძალიან მნიშვნელოვანი მომენტი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, მის მიერ აღწერილ მოვლენათა თანამედროვე და აქედან გამომდინარე კარგად ინფორმირებული პირი, ასამს და შოთას გრიგოლისძეებად მოიხსენიებს და არა ბაგრატიონებად. თამარ მეფის თანამედროვე ისტორიკოსიც ჰერეთის ერისთავებს გრიგოლისძეებს უწოდებს. სავარაუდოა, რომ თანამედროვეებმა უკეთ იცოდნენ მათი გვარი. გრიგოლისძეები არ უნდა იყვნენ VI საუკუნეში მოღვაწე ასამის შთამომავლები, უბრალოდ საქმე გვაქვს სახელების დამთხვევასთან. გრიგოლისძეთა ფუძემდებელი ვინმე გრიგოლი უნდა ყოფილიყო, რომელის მოღვაწეობის პერიოდიც XI საუკუნეს არ უნდა გასცდენოდა.

გრიგოლ I, წყაროებში დემნა უფლისწულის აჯანყებასთან დაკავშირებით მოიხსენიება. „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი წერს, რომ გიორგი III-მ „გაგზავნა ლაშქარნი, რომელნი დარჩომილ იყვნეს ერთგულად მისად და სხვა თემისა და თემის: მესხნი, თორელნი, ქართლელნი, სომხითარნი და თვით გაზრდილი მისი მეჯინიბეთუხუცესი ჭიაბერ. და მივიდეს ქუეყანასა ჰერეთისასა. და მუნიტ მოვიდეს ჰერეთის

ერისთავი და ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კავკასიათა. და შეიქმნეს ომი ფიცხელნი და კვეთარ-კვეთებანი, რამეთუ იყვნესცა გამოცდილნი და ლომნი ჭაბუკნი. ამას შინა სძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მქონებელმან და გააქცივნეს ჰერნი, დიდებულნი აზნაურნი და ლეკნი. და გრიგოლ ასათის ძე, ფიცხლად დაიკარგა ომსა შინა, თვით ხრმლის დაკოდილობითა და გამოკლევითა ცხენისათა“ (13;19). ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია მოსაზრება, რომ გრიგოლ ასათის ძე აჯანყებულთა მხარეს იბრძოდა (16;267). წყაროში დაცული ინფორმაცია და თხრობის მიმდინარეობა, მართლაც უფრო იმაზე მითითებს, რომ გრიგოლ ასათის ძე ამბოხებულთა მხარეს იბრძოდა. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ჩვენთვის გაუგებარი ხდება მოვლენათა შემდგომი განვითარება. კერძოდ ჰერეთის ერისთავის თანამდებობასთან დაკავშირებული ამბები. ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ნაწილობრივ ვისაუბრეთ კოლონკელისძეთა საგვარეულოსთან დაკავშირებით. კოლონკელისძეები აჯანყებულთა მხარეს არიან. მემეტიანე ხომ პირდაპირ წერს, „მუნით მოვიდეს ჰერეთის ერისთავი და ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კავკასიათა. და შეიქმნეს ომი ფიცხელნი და . . . ამას შინა სძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მქონებელმან და გააქცივნეს ჰერნი, დიდებულნი აზნაურნი და ლეკნი“ (13;19). თუ გრიგოლისძეებიც აჯანყებულთა ბანაკში იმყოფებიან, მაშინ ვინ გახდა ჰერეთის ერისთავი ორბელთა გამოსვლის ჩახშობის შემდეგ? რა თქმა უნდა შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ ჰერეთის ერისთავის თანამდებობა სრულიად სხვა საგვარეულოს წარმომადგენელს ერგო, თუნდაც ვინმე „უგვაროს“. მაგრამ მოვლენათა ამგვარ განვითარებას, თავად წყაროში დაცული ინფორმაცია გამორიცხავს. მემეტიანის სიტყვებით, „და ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს ... ჰერეთის ერისთავად გრიგოლის ძე ასათ, რომელმან მისტაცა მძლავრობით და მორევით საღირს კოლონკელისძესა. და მცირედჟამ ქონებასა შინა იაჯა არიშიანის ადგილას დაჯდომა სასთაულითა და ხელთუდვა შვილსა მისსა გრიგოლს ჰერეთის ერისთავობა“ (13;34). როგორც უკვე კოლონკელისძეთა საგვარეულოსთან დაკავშირებით აღვნიშნეთ, ჩვენ იმ მკვლევართა მოსაზრებას

ვიზიარებთ, რომლებიც თვლიან, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის ეს ცნობა 1184-1185 წლების ვითარებას ასახავს. ამ ცნობიდან არ დგინდება თუ ზუსტად როდის „მისტაცა“ ასათმა ერისთავობა საღირს (გიორგი III-ის დროს, თუ თამარის გამეფებისას), მაგრამ აშკარად ჩანს, რომ კოლონკელისძეთა შემდეგ ჰერეთის ერისთავობა პირდაპირ გრიგოლისძეთა ხელში გადავიდა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ერისთავობის მიტაცება გიორგი III-ის მეფობის დროს უნდა მომხდარიყო. ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე ცხადია, რომ XII საუკუნის 70-80-იან წლებში, ჰერეთის ერისთავობა მხოლოდ კოლონკელისძეთა და გრიგოლისძეთა ხელში იყო. ასეთ შემთხვევაში კიდევ ერთხელ უნდა გავიმეოროთ ზემოთ დასმული კითხვა, თუ ორივე: კოლონკელისძეთა და გრიგოლისძეთა, საგვარეულოს წარმომადგენლები ორბელთა აჯანყების მონაწილენი იყვნენ, ვინ დაიკავა ჰერეთის ერისთავის თანამდებობა 1178 წლის შემდგომ? მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ გიორგი III-მ აჯანყების მონაწილეთაგან რომელიღაცა ერისთავად დანიშნა. ასეთი რამ კი გიორგი III-სგან ნაკლებად მოსალოდნელი, ჩვენი აზრით კი სრულიად გამორიცხული იყო. ამდენად უნდა დავუშვათ, რომ კოლონკელისძეთა და გრიგოლისძეთაგან, რომელიღაცა საგვარეულო აჯანყებაში არ მონაწილეობდა. წყაროთა მონაცემების გათვალისწინებით, ასეთად ჩვენ გრიგოლისძენი მიგვაჩნია.

ჩვენი აზრით, გრიგოლ ასათის ძე გიორგი III-ის მომხრე იყო (არაა აუცილებელი, რომ საერისთავოში მცხოვრებ ყველა ფეოდალს მაინცდამაინც ერისთავის პოლიტიკური ორიენტაცია გაეზიარებინა). იგი სწორედ დემეტრე უფლისწულის მომხრეებთან შეტაკებაში დაიღუპა. მისმა ძემ, ასათმა, საღირ კოლონკელისძის დამარცხება და ჰერეთის ერისთავობის დაკავება შეძლო. ამბოხების ჩახშობის შემდეგ კი გიორგი III-მ ერთგულ ფეოდალს ოფიციალურად უბოძა ჰერეთის ერისთავის „წელი“. ყოველივე ეს 1178 წელს უნდა მომხდარიყო.

ასათ გრიგოლისძის შემდეგ ჰერეთის ერისთავი მისი ძე გრიგოლი II გახდა. მებატიანე წერს, „და ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს ... ჰერეთის ერისთავად გრიგოლის ძე ასათ

. . . და მცირედუამ ქონებასა შინა იაჯა არიშიანის ადგილას დაჯდომა სასთაულოთა და ხელთუდვა შვილსა მისსა გრიგოლს ჰერეთის ერისთავობა“ (13;34). თუ რას ნიშნავს „არიშიანის ადგილსა დაჯდომა“, ამის შესახებ ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ. რამდენი ხანი იყო ერისთავად ასათი ძნელი სათქმელია. ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული თუ რა პერიოდს ვიგულისხმებთ „მცირედუამის“ ქვეშ. ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლის შემდეგ, სამეფო კარის გადაწყვეტილებით გარკვეული საკადრო ცვლილებები განხორციელდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ დროს უნდა დაეკავებინა კახეთ-ჰერეთის სპასალარის თანამდებობა ასათს, ხოლო ჰერეთის ერისთავობა თავისი ვაჟისთვის დაეთმო. ამრიგად, ჩვენი აზრით, ასათის ერისთავობა პირობითად 1178-1185 წლებით უნდა განისაზღვროს. ასათ გრიგოლისძე იმ ლაშქრობის ორგანიზატორი იყო, რომელიც ქართველებმა, დაახლოებით 1186/87 წლისთვის რანში მოაწყვეს. „წვევითა ასათ გრიგოლისძისათა დიდი და სასახელო ილაშქრეს განძას ქვემოთ ბალაყნამდის, შემდგომად – ზემო კერძო რახსისა პირი მასისამდე“ (13;40). ჰერეთის ერისთავობის გარდა, გრიგოლისძენი მონაპირეებიც იყვნენ. ბასილი ეზოსმოდღარი წერს, „ქვემოთ ნაპირის კერძ გრიგოლისძენი და უფროსლა ტბელი და მახატლისძენი მონაპირობდეს, რომელთა შიშითა განძას და ბარდავს ყრმა მცირე ვერ აუტირდებოდა დედასა და ვერცა თურქნი იორის პირსა და მტკვრის პირსა საძოვარსა აწყენდეს“. საქართველოს საზღვრის დაცვა, აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ მიმართულებით და მოსაზღვრე ტერიტორიისათვის თვალყურის დევნება სწორედ გრიგოლისძეთა მოვალეობა იყო. ალბათ ამიტომაც, სწორედ ამ მიმართულებით ილაშქრეს ქართველებმა ასათის ინიციატივით.

სავარაუდოა, რომ გიორგი რუსის აჯანყების დროს, გრიგოლისძენი თამარ მეფის ერთგულნი იყვნენ. ამას „ისტორიანი და აზმანში“ დაცული შემდეგი ცნობა გვაფიქრებინებს, „თამარ... მბრძანელ ექმნა ყოველთა ერისთავთა ერთგულთა, ვინაცა შემოკრბეს სპასალარნი და დიდებულნი ჰერეთით, კახეთით, ქართლით, სომხითი და სამცხით“ (13;50) (სამცხის ერისთავი, ბოცო ჯაყელი გიორგი რუსის

მომხრე იყო. მაგრამ როგორც ჩვენს მიერ მოტანილი ნაწყვეტიდან ჩანს, ამის მიუხედავად, სამცხეში თამარ მეფის ერთგული დიდებულებიც ყოფილან. ასეთი იყო ივანე ციხის-ჯვარელი. ეს ნაწილობრივ ამყარებს ჩვენს მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ორბელთა აჯანყების დროს, შესაძლოა ჰერეთის დიდებულთა ნაწილი და ასეთად ჩვენ გრიგოლ ასათის ძე მოვიჩინეთ, კვლავ მეფის ერთგული ყოფილიყო.) გრიგოლისძეები თამარ მეფის იმ მომხრეთა შორის იყვნენ, რომლებიც ქართლში გადმოსულ მეამბოხეებს დაუპირისპირდნენ.

გიორგი რუსის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, სამეფო კარზე „წირქვალელნი, ზარტიბისძენი, გრიგოლისძენი, ჭიაბერისძენი, და მახატლისძენი და თავნი კახეთისანი თორღასძენი, შეიწყალნეს თვითოეულნი თვისითა წესითა: რომელნიმე ახლად დალოცვითა, რომელნიმე მომატებითა“ (13;55). ამ ზოგადი ცნობიდან ძნელი სათქმელია თუ კონკრეტულად რა ებოძათ გრიგოლისძეებს.

1195 წელს საქართველოში შარვანშა აღსართანი და ამირ-მირმანი მოვიდნენ. მათ აბუბექრის წინააღმდეგ დახმარება ითხოვეს. სტუმრების საპატივცემულოდ ხან ნადიმი, ხან ნადირობა და ხანაც ბურთაობა იმართებოდა. „ისმოდა ქება თვით ამირ-მირმანისა და დიდებულთა და ჰულამთა მისთა. ერაცსა, ადარბადაგანსა და ერანს ამათებრნი მობურთალნი არ დარჩომილან. უბრძანა მეფემან ამირსპასალარსა მისსა ზაქარიას და მსახურთუხუცესსა ივანეს, ჰერეთის ერისთავსა გრიგოლს და სხვათა მოყმეთა და ჩავიდეს მოედანს. და მუნით ჩამოვიდა ამირ-მირმან მისითა დიდებულთა და მონითა, და თვით თამარ საჭვრეტელად პირითა მით ბრწყინვალითა და ნათელთა მფენითა. ისლიმნი, დაჯერებულნი მეცნიერობისანი და მძლე მბრძოლნი, მსწრაფლ იძლივნეს დავით მეფისა და მისთა მოყმეთაგან და შეიქცეს ძლეულნი და მჭმუნვებელნი“ (13;67). როგორც ჩანს ჰერეთის ერისთავი გრიგოლ II საქართველოში ერთ-ერთი საუკეთესო მობურთალი იყო.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხშირად, როდესაც ამა თუ იმ ლაშქრობის შესახებ საუბრობენ, არც „ისტორიანი და აზ-

მანის“ ავტორი და არც ბასილი ეზოსმოძღვარი არ მოიხსენიებენ ყველა იმ კონკრეტულ პიროვნებებს, რომელმაც ამ სამხედრო ოპერაციაში მიიღეს მონაწილეობა. ეს სრულიად ბუნებრივია. მემატიანეები მოიხსენიებენ, მხოლოდ სარდლებს და ბრძოლაში განსაკუთრებით გამორჩეულ პიროვნებებს. თუმცა წყაროებში ზოგადად არის ხოლმე მოხსენიებული ქართული ლაშქრის შემადგენლობა, საქართველოს სამეფოს კუთხეების მიხედვით. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ბრძოლაში მონაწილეობდნენ შესაბამისი მხარეების ერისთავებიც. ამ პრინციპიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ გრიგოლისძეები მონაწილეობდნენ, არა მარტო შამქორისა და ბასიანის ბრძოლებში, არამედ თამარ მეფის დროს განხორციელებულ თითქმის ყველა სერიოზულ სამხედრო კამპანიაში.

ყამთააღმწერლის თხზულებაში გრიგოლისძეები აღარ მოიხსენიებიან. ამ წყაროში, XIII საუკუნის 30-40-იანი წლებისთვის ჰერეთის ერისთავად შოთა კუპრია დასახელებული. მხოლოდ ვარაუდის სფეროს განეკუთვნება საკითხი, შოთას ამა თუ იმ საგვარეულოსადმი კუთვნილების შესახებ. რადგან XII საუკუნის მიწურულს ჰერეთის ერისთავობა გრიგოლისძეთა საგვარეულოს ხელში იყო, შესაძლოა დავუშვათ, რომ ამავე საგვარეულოს ეკუთვნოდა შოთა კუპრიც. რა თქმა უნდა, გამორიცხული არაა, რომ XIII საუკუნეში ჰერეთის ერისთავობა სხვა საგვარეულოს ხელში გადასულიყო. თუმცა აქ დამატებით არგუმენტად შესაძლოა ის ფაქტი გამოგვადგეს, რომ გრიგოლისძეთა საგვარეულოში არსებობდა სახელი შოთა. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შოთა გრიგოლისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო.

ყამთააღმწერლის თხზულებაში შოთა კუპრი პირველად მაშინ ჩნდება, როდესაც მეფე რუსუდანი მონღოლებთან დაზავებას გადანყევს. „გულისხამ ყო რა მეფემან რუსუდან, რომელ წარუღეს ქვეყანა ამიერი თათართა, განიზრახა, რათა წარმოავლინოს ძე თვისი დავით და მოანდოს თათართა და აიღოს სიმტკიცე უვნებლობისა. და წარავლინეს მოციქულად თათართა შანშე და ავაგ და ვარამ და ჰერეთის ერისთავი შოთაი, რომელსა მანისა ფერობისთვის კუპრობით უხ-

მობდეს" (13;192). გასაკვირი არ არის, რომ შოთა იმ ქართველ დიდებულთა შორისაც იყო, რომლებიც ქუთაისიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსულ რუსუდანსა და დავითს დახვდნენ. „გარდამოვიდა თვით მეფე და წარმოგზავნა ძე თვისი დავით, რომელთა წინა მიეგებნეს შანშე და ავაგ, ეგარსლან რომელი თათართა დიდად პატივითა შეენყნარა, არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონებელი შოთა კუპრი, გაგელი ვარამ, ქართლი ერისთავი სურამელი გრიგოლ, სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთუხუცესი ყვარყვარე ციხისჯვარელი, თორელნი, თმოგველნი, შავშ-კლარჯნი და ტაოელნი“ (8;78). სხვა დიდებულთა მსგავსად, შოთა კუპრი კოხტისთავის შეთქმულების მონაწილაც იყო და ისიც მხოლოდ ცოტნე დადიანის გმირობამ და თავგანწირვამ იხსნა სიკვდილისაგან. შოთა კუპრი უკანასკნელად მაშინ მოიხსენიება, როდესაც სხვა ქართველ ფეოდალებთან ერთად რუმის სასულთნოდან ჩამოსულ დავით ლაშა-გიორგის ძეს დახვდა. „მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი: შანშე და ძე მისი ზაქარია ამირსპასალარი, კაცი სიკეთითა აღმატებული, ყვარყვარე ჯაყელი, სურამელი გრიგოლ ქართლისა ერისთავი, ორბელი, გამრეკელი, შოთა კუპრი და ყოველნი მთავარნი, თვინიერ ეგრსლანისა“ (13;219).

შოთა კუპრთან დაკავშირებით, ორი საკითხი იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას. რას ნიშნავს შოთას ზედმეტი სახელი „კუპრი/კუპარი“ და რამდენად შესაძლოა მისი შოთა რუსთველთან გაიგივება? ორივე ეს პრობლემს დაწვრილებით არის განხილული ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ამიტომ მათ დეტალურ კვლევას არ ვაპირებთ. მხოლოდ საკუთარ მოსაზრებას გამოვთქვამთ აღნიშნულ საკითხებთან დაკავშირებით.

რაც შეეხება პირველ საკითხს, გამოთქმულია მოსაზრებები, რომ „კუპრი/კუპარი“ უნდა გავიგოთ, როგორც მინიშნება შოთას მანიქველობაზე, ანდა მის „ქაფირობაზე“ ანუ „ურჯულობაზე“. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ კუპრი/კუპარი კვიპაროსის ანუ ალვის ხის სინონიმად უნდა მივიჩნიოთ. ჩვენ იმ მოსაზრებას ვიზიარებთ, რომ კუპრი, შოთას შავგვრემანობისთვის ეწოდა (1;63-69).

ქართველ მეცნიერთა ნაწილი შოთა კუპრს, შოთა რუსთველთან აიგივებდა. ამ მოსაზრებას იზიარებდნენ: თეიმურაზ ბაგრატიონი, მარი ბროსე, პავლე ინგოროყვა, ილია ანთელავა (1;63-75). ჩვენ არ ვემხრობით აღნიშნულ მოსაზრებას და იმ თვალსაზრისს ვეთანხმებით, რომ შოთა რუსთველი თორელთა საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო (20;98-107). ჩვენი აზრით მნიშვნელოვანია ერთი რამ, ჟამთააღმწერელი თავისი დროისათვის ძალიან განათლებული პიროვნება იყო. ამავე დროს, როგორც ისტორიკოსი, საკმაოდ ბევრ წყაროებს იყენებს საკუთარი ნაშრომის წერისას. ნაკლებ დასაჯერებლად მიგვაჩნია, რომ მას არ ცოდნოდა ის ფაქტი, რომ შოთა კუპრმა დანერა „ვეფხისტყაოსანი“ და თუ იცოდა, ეს არ აღენიშნა. სარგის თმოგველთან დაკავშირებით ხომ წერს, რომ ის იყო „კაცი მეცნიერი და ფილოსოფოსი და რიტორი“. რატომ არ აღნიშნავდა მსგავს რამეს შოთა კუპრთან დაკავშირებით?

მანათლისძე-ხორნაბუჯელები

ამ საგვარეულოს პირველი წარმომადგენელი წყაროებში 1193 წლის ამბების თხრობისას მოიხსენიება. როგორც ცნობილი საქართველოდან გაგდებულმა გიორგი რუსმა სწორედ 1193 წელს კვლავ სცადა ქვეყანაში დაბრუნება. „რუსი, ამის სამოთხისაგან ექსორიაქმნილი, კაენისაებრ მკვლელი არა ძმისა, არამედ თავისა თვისისა... მივიდა ათაბაგისა და მისგან აიღო არანის ქვეყანისა სამყოფი, შემსგავსებული სვისა მისისა. მუნიდალმან შემყრელი ლაშქართა განძისა და არანისათა მოვიდა ქუეყანასა კამბეჩანისასა და შიგნით მინდორი მოარბია და აიღო სიმრავლე ტყვისა და ნატყვენავისა. მაშინ ხორნაბუჯის პატრონმან საღირ მანათლისძემან ცნა ესე და შეიყარა მცირედითა ლაშქრითა და მიენია სამითა შვილითა წამებად თავისა. არა თუ ორნი ერთისათვის ლაშქრობდეს და ათნი ერთისათვის და ოცნი ორთათვის. გარნა მანვე სვემან და სიმართლემან თამარისმან დასცა რისხვა ღმრთისა უხილავი და ვითარცა გედეონისაგან

გასმიეს, მცირედნი მიენივნეს და გააქცივნეს, ჩამოყარნეს და დახოცეს, ვინა რუსი ძლითსამე გარდაიხვენა" (13;61). ამ ცნობიდან, ჩვენთვის საინტერესო მხოლოდ ის ირკვევა, რომ საღირ მახალისძემ თავის სამ ვაჟთან ერთად, საქართველოს სამეფოს საზღვრებში შემოჭრილი გიორგი რუსის სასტიკად დაამარცხა.

ჩვენ არავითარი ინფორმაცია არ მოგვეპოვება ამ საგვარეულოს წარმოშობასთან დაკავშირებით. ნ. შოშიაშვილი თვლიდა, რომ XII საუკუნეში მახატლისძეები კოლოკელისძეებად მოიხსენიებოდნენ. ჩვენთვის უცნობია თუ რას ემყარებოდა მეცნიერის ეს მოსაზრება. ჩვენს მიერ ნანახი წყაროები ასეთი დასკვნის გაკეთების საშუალებას არ გვაძლევენ.

წყაროში საღირ მახატლისძე ხორნაბუჯის პატრონადაა მოხსენიებულია, ანუ ხორნაბუჯი მისი მამული იყო. ფეოდალური ხანის საქართველოში ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც გეოგრაფიული ადგილის სახელწოდების (ტოპონიმის) მიხედვით ხდებოდა გვარის წარმოშობა. ოღონ მხოლოდ და მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ ეს ადგილი ამ საგვარეულოს მამულს წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე სრულიად გასაგებია, რომ საღირის შთამომავალი, ბერი, უკვე ხორნაბუჯელად იწოდება.

ეს უკანასკნელი XIII საუკუნის 50-იან წლებში მოღვაწეობდა და მის შესახებ საინტერესო ინფორმაციაა დაცული ჟამთააღმწერლის თხზულებაში. როდესაც დავით VII ულუ მონღოლებთან წასვლას აპირებდა, მან თითოეული კუთხე ცალკეულ პიროვნებებს ჩააბარა სამართავად. „კახეთიცა პანკელსა თორღვას შევედრა და ამცნო რათა ბრძანებასა დედოფლისასა ერჩდეს“. თორღვამ იფიქრა, მეფე საყაენოდან ველარ დაბრუნდებო, „უკუდგა პანკისსა ციხესა და თვისად დაიჭირა კახეთი და აღარა მორჩილებდა დედოფალსა და მესტუმრესა ჯიქურს“. თორღვა პანკელმა სამართავად მიცემული ტერიტორიის დასაკუთრება და მისი მამულად ქცევა განიზრახა. სამეფო ხელისუფლების სისუსტის პირობებში მსგავსი მცდელობები ხშირად იყო ხოლმე. თუმცა ამჯერად თორღვას არ გაუმართლა და მეფე საყაენოდან მშვიდობიანად დაბრუნდა. როდესაც დავით ულუმ „მინია ჰე-

რეთს, მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი სამეფოსა მისისანი, ხოლო თორღვა შეშინებული უკუდგა პანკისს. ხოლო მეფე მოიწია ტფილისს და იყო სიხარული ყოველთა მკვიდრთა საქართველოსათა. ხოლო თორღვას მოუწოდა მეფემან და არა მოვიდა კარვად მეფის შიშითა. და მრავალგზის უწოდა და ვერ ეძლო გულპყრობად მოსლვად. სამეფო კარი როგორც ჩანს განმდგარი ფეოდალის წინააღმდეგ ძალის გამოყენებას ერიდებოდა. პანკისში გამაგრებული თორღვას ძალით დამორჩილება ადვილი არ იქნებოდა და სერიოზულ სისხლისღვრას გამოიწვევდა. ამიტომ სამეფო კარმა სხვა პოლიტიკა აირჩია. მესტუმრე ჯიქურმა, პანკელს ბერი ხორნაბუჯელი მიუგზავნა. „მაშინ განზრახვითა ჯიქურისათა წარვიდა ხორნაბუჯელი და მივიდა თორღვას სახლს, რათა მას მიენდოს ფიცითა მტკიცითა. ხოლო თორღვა რქვა: წარვალ ალავერდს გიორგის წინაშე და მუნ შემომფიცე და მუნ მიმინდე“. თორღვა ხელშეუხებლობის გარანტიას ითხოვდა. ხორნაბუჯელი დათანხმდა. თუმცა უცნობია, ჰქონდა თუ არა მას სამეფო კარისაგან დასტური იმაზე, რომ თორღვასთვის ასეთი გარანტია მიეცა. „და წარვიდს ორნივე. ხოლო თორღვა გამოება ფესვსა სამოსლისა ალავერდის მთავარმონამისა. და მივიდა ხორნაბუჯელიცა, შეჰფიცა და გამოხსნა ფესვისაგან. ხოლო თორღვამან რქვა: რა იგი ჰყო ჩემ ზედა, ამან წმიდამან გიორგი გიყოს შენ, რამეთუ მარტო ვარ და სიკვდილითა ჩემითა უმკვიდრო იქნების მამული ჩემი, ეგრეთვე უმკვიდრო ჰყოს წმიდამან მთავარმონამემან სახლი შენი. და წარმოიყვანა ხორნაბუჯელმან, ფიცითა მტკიცითა მიერ შეკრულმან, ტაბახმელას. და შეურაცხყო აღთქმა და ფიცი იგი და შეიპყრა ჯიქურმან განზრახვითა დედოფლისათა, თვინიერ მეფისა ცნობისა და წარიყვანეს კლდეკართა და გარდამოაგდეს“. მემკვიდრე არაფერს ამბობს, იცოდა თუ არა ხორნაბუჯელმა რამე ჯიქურის მზკერული გეგმის შესახებ. შესაძლოა ხორნაბუჯელს მართლაც მისცეს უფლება, თორღვასთვის ხელშეუხებლობის პირობა მიეცა და მისი ელჩობის საბოლოო მიზანი არ გაანდს. „ხოლო ვითარ მიეგო ბოროტი ხორნაბუჯელსა ალავერდის მთავარმონამისა აღთქმისა და ფიცისა გატეხისათვის, იხილეთ. რამეთუ ესვა

შვილი ხორნაბუჯელსა, სახელით შალვა, სიკეთედმატებუ-
ლი. ამას შალვას ესხნეს შვილნი და მყის დაიხოცნეს. და ეგ-
რეთ ბერი ხორნაბუჯელი მოკვდა მწუხარებითა. და ჰხედავ-
და უმკვიდრობასა სახლისა მისისასა. და დარჩა მათი შვილი,
სახელით შალვა, რომელი უკანასკნელ თათართა მიერ მოიკ-
ლა და უმკვიდრო იქმნა სახლი მისი. და ესრეთ შური იგო
ალავერდისა მთავარმონაგემან“ (13;230-231).

შესაძლოა, ჟამთააღმწერლის თხრობის ამა თუ იმ დე-
ტალში ეჭვი შევიტანოთ, მაგრამ ალბათ არ შეიძლება არ ვენ-
დოთ მის ინფორმაციას მახატლისძე-ხორნაბუჯელთა საგვა-
რეულოს ამოწყვეტის შესახებ. ჩვენი აზრით, ასევე სწორი
უნდა იყოს წყაროში დაცული ცნობა, შალვა ხორნაბუჯელის
თათართა, ანუ მონღოლთა მიერ მოკვლის შესახებ. შესაძ-
ლოა შალვა 1265 წელს დაიღუპა, როდესაც ოქროს ურდოს
მბრძანებელმა, ბერქა ყაენმა საქართველო დალაშქრა და
ხორნაბუჯი აღგავა პირისაგან მიწისა.

ბამოყენებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია

1. ი. ანთელავა, XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები, 1989 წ. თბ.
2. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები ტ. VIII 1975 წ. თბ.
3. ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი 2001 წ. თბ.
4. პ. ინგორიყვა, რუსთველიანა და რუსთველიანას ეპილოგი თხზ. ტ. I. 1963 წ. თბ.
5. ს. იორდანიშვილი, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან 1953 წ. თბ.
6. ს. კაკაბაძე, შოთა რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი 1966 წ. თბ.
7. რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები I 1981 წ. თბ.
8. რ. კიკნაძე, ჟამთააღმწერელი. ასნლოვანი მათიანე 1984 წ. თბ.
9. შ. მესხია, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში 1973 წ. თბ.
10. დ. მუსხელიშვილი, კახეთ-ჰერეთის პოლიტიკური გეოგრაფიის საკითხები XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული III 1967 წ. თბ.
11. თ. პაპუაშვილი, რანთა და კახთა სამეფო 1982 წ. თბ.
12. „ქართლის ცხოვრება“ ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. I 1955 წ. თბ.
13. „ქართლის ცხოვრება“ ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II 1959 წ. თბ.
14. „ქართლის ცხოვრება“ ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. IV 1973 წ. თბ.
15. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. I 1975 წ. თბ.
16. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. III 1977 წ. თბ.
17. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. V 1980 წ. თბ.

18. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. VI 1983 წ. თბ.
19. ნ. შოშიაშვილი, XII-XIV სს. საქართველოს სახელმწიფო სამართლის ისტორიისა და რუსთველოლოგიის ზოგიერთი საკითხი. ჟურნალი „ცისკარი“ 9 1965 წ. თბ.
20. ნ. შოშიაშვილი, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი 1966 წ.თბ.
21. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. თხზ. 12 ტომად ტ. II 1983 წ. თბ.
22. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. თხზ. 12 ტომად ტ. III 1982 წ. თბ.
23. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. ნიგ. II ნაკ. I თხზ. 12 ტომად ტ. VI 1982 წ. თბ.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. შავაშვილის გზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

